

Πρόλογος

Αυτό το βιβλίο παρουσιάζει την ιστορία της Ευρώπης από το 1815 έως το 1914. Περιλαμβάνεται στη σειρά *Ιστορία της Ευρώπης* των εκδόσεων Penguin και ακολουθεί τον προηγούμενο τόμο, *Η επιδίωξη της δόξας* (2007), που καλύπτει την περίοδο από το 1648 μέχρι το 1815. Όπως παρατηρεί ο συγγραφέας εκείνου του έξοχου βιβλίου, ο συνάδελφός μου στο Καίμπριτζ Τιμ Μπλάνινγκ, κάθε ιστορία της Ευρώπης αρχίζει υποχρεωτικά από κάποια αυθαίρετη χρονολογία, αλλά μερικές χρονολογίες είναι πιο αυθαίρετες από άλλες. Μιλούμε συνήθως για τον «δέκατο ένατο αιώνα» ή για τον «εικοστό αιώνα», αλλά οι ιστορικοί γνωρίζουν ότι η περίοδος από το 1801 έως το 1900 ή από το 1901 έως το 2000 δεν έχει κανένα πραγματικό νόημα πέρα από το απλώς χρονολογικό. Η ιστορία είναι γεμάτη χαλαρές καταλήξεις, ενώ ακόμη και η αρχή και το τέλος μεγάλων πολέμων που παρέχουν συχνά τις χρονολογίες για την αρχή και το τέλος της ιστορίας συγκεκριμένων περιόδων του ευρωπαϊκού παρελθόντος, όπως σε αυτό το βιβλίο, αφήνουν άλυτα πολλά ζητήματα. Διάφορες πλευρές της ιστορίας έχουν διαφορετικές χρονολογίες και μια χρονολογία που έχει νόημα για την πολιτική, τη στρατιωτική ή τη διπλωματική ιστορία μπορεί να έχει ελαχιστότατη σημασία για την κοινωνική, την οικονομική ή την πολιτιστική ιστορία. Οι Γάλλοι ιστορικοί της σχολής των *Annales* έχουν συνηθίσει να μιλούν για την *ακίνητη ιστορία* που διατηρείται μέχρι τη σύγχρονη εποχή σε πολλά μέρη της Ευρώπης· έτσι, παρά την πτώση του *ancien régime* των ευρωπαϊκών πολιτικών συστημάτων στο τέλος του 18ου αιώνα, το *ancien régime économique et social* επιβίωσε ακόμη και το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα. Για παράδειγμα, μόνο στο δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα η δουλοπαροικία εξαφανίστηκε στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης, ενώ το δημογραφικό πρότυπο του υψηλού δείκτη γεννητικότητας και του υψηλού δείκτη θνησιμότητας, που επικρατούσε για μεγάλο χρονικό διάστημα, άρχισε να αλλάζει, με εξαίρεση τη Γαλλία, μόλις στη διάρκεια της αποκαλούμενης «δημογραφικής μετάβασης» των δεκαετιών μετά το 1850. Μέχρι την ίδια περίοδο η εκβιομηχάνιση ήταν περιθωριακή διαδικασία, περιορισμένη σε μικρούς θυλάκους της ευρωπαϊκής οικονομίας. Μερικοί ιστορικοί, κυρίως ο Άρνο Μάγιερ

στο βιβλίο του *Η εμμονή του Παλαιού Καθεστώτος* (1981), υποστηρίζουν ότι η κυριαρχία των παραδοσιακών αριστοκρατικών ελίτ διατηρήθηκε μέχρι τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, επομένως, παρά την επιφανειακή αναταραχή της περιόδου, ελάχιστα σημαντικά πράγματα άλλαξαν ακόμη και στην πολιτική σφαίρα. Όμως η άποψη του Μάγιερ δεν είναι ευρέως αποδεκτή από τους ιστορικούς. Σίγουρα στην Ευρώπη του 19ου αιώνα υπήρξε αλλαγή όχι μόνο στο πεδίο της πολιτικής αλλά και σε άλλες σφαίρες της ζωής.

Πράγματι μερικοί ιστορικοί αποφάσισαν ότι η περίοδος που έχει το μεγαλύτερο νόημα να μελετηθεί είναι *Η εποχή των επαναστάσεων*, για να παραθέσουμε τον τίτλο του πρώτου τόμου της μελέτης του Έρικ Χόμπσμπαουμ για την περίοδο από το 1789 έως το 1914, που εκδόθηκε το 1962. Ο Τζόναθαν Σπέρμπερ στο έργο του *Επαναστατική Ευρώπη* (2000), που καλύπτει την περίοδο 1789-1848, την ίδια περίοδο με τον πρώτο τόμο του Χόμπσμπαουμ, ακολουθεί την περιοδολόγηση του τελευταίου. Εντούτοις η επιλογή αυτής της περιόδου έχει ένα τίμημα, επειδή κατά την περίοδο αυτή η Ευρώπη ήταν πολύ διαφορετική και πολύ πιο δύσκολο να ενταχθεί σε ενιαίο εννοιολογικό πλαίσιο. Δεν είναι τυχαίο ότι ο επόμενος τόμος του Σπέρμπερ έχει τίτλο *Ευρώπη 1850-1914: Πρόοδος, συμμετοχή και κατανόηση* (2008), ο οποίος φανερώνει, αναμφίβολα ασυνείδητα, τη δυσκολία την οποία συνάντησε ο συγγραφέας για να βρει ένα ενοποιητικό θέμα. Ο Χόμπσμπαουμ έγραψε δύο ακόμη τόμους, την *Εποχή του κεφαλαίου* (1975) που καλύπτει την περίοδο από το 1848 έως το 1875 και την *Εποχή των αυτοκρατοριών* (1987) που συνεχίζει την ιστορία μέχρι τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο. Όποιος επιχειρεί να γράψει την ιστορία της Ευρώπης του 19ου αιώνα είναι υποχρεωμένος να λάβει υπόψη του αυτά τα τρία εξαιρετικά βιβλία, που είναι το αποκορύφωμα της βιβλιογραφίας για αυτή την περίοδο. Και με το μαγικό χάρισμά του για εννοιολογικές καινοτομίες, ο Χόμπσμπαουμ χαρακτήρισε ολόκληρη την περίοδο την οποία καλύπτει η τριλογία του ως τον «μακρύ δέκατο ένατο αιώνα», πρότυπο που ακολούθησαν πολλά εγχειρίδια και εισαγωγικές ιστορίες, όπως για παράδειγμα το έργο του Γουίλιαμ Σίμπσον και του Μάρτιν Τζόουνς *Ευρώπη 1783-1914* (2000). Ωστόσο οι επαναστάσεις του 1848 διαιρούν τον μακρύ δέκατο ένατο αιώνα σε δύο πολύ διαφορετικά μέρη. Είναι φυσικό λοιπόν πολλοί ιστορικοί, όπως ο Σπέρμπερ, οι οποίοι καλύπτουν την περίοδο από τη Γαλλική Επανάσταση ή από την ήττα του Ναπολέοντα μέχρι τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο να έχουν εγκαταλείψει την προσπάθεια να βρουν οποιουδήποτε είδους εννοιολογική ενότητα και να επιλέγουν ανώδυνους τίτλους, όπως *Ο αβέβαιος δρόμος της Ευρώπης* (2012) για να παραθέσουμε την πρόσφατη πολιτική αφήγηση του Ρ. Σ. Αλεξάντερ.

Κατά το μεγαλύτερο μέρος του 20ού αιώνα οι ιστορικοί θεωρούσαν ότι η άνοδος των εθνών-κρατών και οι μεταξύ τους συγκρούσεις αποτελούσαν τα κεντρικά γνωρίσματα της ευρωπαϊκής ιστορίας τον 19ο αιώνα. Ο θρίαμβος του

εθνικισμού σφυρηλάτησε νέες πολιτικές και πολιτισμικές οντότητες και ενέπνευσε εξεγέρσεις εναντίον μεγάλων και ξεπερασμένων πολυεθνικών αυτοκρατοριών, εξεγέρσεις εναντίον της καταπίεσης από άλλες εθνότητες ή φιλοδοξίες για την κυριαρχία πάνω σε άλλες εθνότητες. Τον 20ό αιώνα αυτό το μοντέλο του έθνους-κράτους εξήχθη σε όλη την υδρόγειο, με αποτέλεσμα η εμφάνισή του στην Ευρώπη του 19ου αιώνα να φαίνεται ακόμη πιο σημαντική. Άλλοτε οι ιστορικοί αντιμετώπιζαν αυτή τη διαδικασία με θετικούς όρους θέτοντας στο κέντρο της αφήγησής τους πανηγυρικές περιγραφές για την ενοποίηση της Ιταλίας και της Γερμανίας, την ανάπτυξη της τσεχικής και της πολωνικής εθνικής συνείδησης και την εμφάνιση άλλων δημιουργημάτων της εποχής του εθνικισμού. Ωστόσο, καθώς η έκρηξη των εθνικών και εθνοτικών ανταγωνισμών οδήγησε στη μεγάλη ανάφλεξη του Β΄ παγκόσμιου πολέμου, η άνοδος του εθνικισμού απέκτησε πιο σκοτεινή όψη, άποψη την οποία επέτειναν οι πόλεμοι στα Βαλκάνια τη δεκαετία του 1990. Όμως ζούμε όλο και περισσότερο σε μια εποχή παγκοσμιοποίησης, καθώς οι φραγμοί τους οποίους είχε δημιουργήσει ο Ψυχρός Πόλεμος κατέρρευσαν, διεθνείς θεσμοί, παγκόσμια μέσα επικοινωνίας, πολυεθνικές εταιρείες και πολλοί άλλοι παράγοντες έχουν διαβρώσει τα εθνικά σύνορα και έχουν αρχίσει να μας ενώνουν όλους μαζί σε μια παγκόσμια ανθρώπινη κοινότητα. Από τις αρχές του νέου αιώνα η παγκοσμιοποίηση άλλαξε επίσης την αντίληψή μας για το παρελθόν, που οι ιστορικοί κατέληξαν να το αντιμετωπίζουν όλο και περισσότερο υπό παγκόσμια οπτική. Η ιδέα της συγγραφής μιας παγκόσμιας ιστορίας δεν είναι αυτή καθαυτή καινούργια. Την ανέπτυξε ήδη τη δεκαετία του 1970 ο Γάλλος ιστορικός Μαρκ Φερό και ήταν παρούσα στην αντίληψη της *Universalgeschichte* (οικουμενική ιστορία) όπως την ασκούσαν ο Λέοπολντ φον Ράνκε τον 19ο αιώνα ή ο Άρνολντ Τούνμπε και ο Γουίλιαμ Χ. Μακνήλ τον 20ό αιώνα. Όμως μια παγκόσμια ιστορία που μάλλον συνδέει τα διαφορετικά μέρη του κόσμου, παρά λέει τις διακριτές ιστορίες τους, αναδύθηκε μόλις προσφάτως, καθώς οι ιστορικοί άρχισαν να εξετάζουν ζητήματα όπως οι επιπτώσεις τις οποίες είχε η αυτοκρατορία, κυρίως η βρετανική αλλά όχι μόνο αυτή, στις οικονομίες, στις κοινωνίες, στις κουλτούρες και στα πολιτικά συστήματα της Ευρώπης, οι παγκόσμιοι οικονομικοί δεσμοί που ενώνουν την Ευρώπη με άλλα τμήματα του κόσμου σε ένα πλέγμα αμοιβαίας αλληλεπίδρασης, η άνοδος της παγκόσμιας αυτοκρατορίας μάλλον ως κοινή ευρωπαϊκή διαδικασία παρά ως συγκεκριμένη διαδικασία επιμέρους ευρωπαϊκών εθνών. Οι ιστορικοί έχουν αρχίσει επίσης να ξαναγράφουν την ιστορία επιμέρους ευρωπαϊκών εθνών σε παγκόσμιο πλαίσιο τονίζοντας τις επιπτώσεις τις οποίες είχε στη «μητέρα πατρίδα» η διασπορά από τις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, τα εκατομμύρια των Ευρωπαίων που μετανάστευσαν σε άλλα μέρη της υδρόγειου, το πώς εμποτίστηκε ο ευρωπαϊκός εθνικισμός με στοιχεία φυλετικής θεωρίας που αντλούσαν από την εμπειρία της αποικιοκρατίας στην

Αφρική ή την Ασία, καθώς και την ανάδυση της παγκόσμιας γεωπολιτικής ως βασικού παράγοντα στις σχέσεις ανάμεσα στα ευρωπαϊκά κράτη.

Ιδιαίτερη επιρροή στη δική μου προσέγγιση άσκησε ο Γερμανός ιστορικός Γύργκεν Όστερχαμελ, του οποίου το έργο *Ο μετασχηματισμός του κόσμου: Παγκόσμια ιστορία του 19ου αιώνα* (2009) είναι πράγματι παγκόσμια ιστορία και όχι ευρωκεντρική, όπως η τριλογία του Χόμπσμπαουμ. Τα κεφάλαια αυτού του έργου που καλύπτει τον 19ο αιώνα πραγματεύονται εκπληκτική ποικιλία θεμάτων, στα οποία περιλαμβάνονται η μνήμη και η αυτοπαράτηρηση, ο χρόνος, ο χώρος, η κινητικότητα, το επίπεδο διαβίωσης, οι πόλεις, τα σύνορα, η ισχύς, η επανάσταση, το κράτος, η ενέργεια, η εργασία, οι επικοινωνίες, οι ιεραρχίες, οι γνώσεις, ο πολιτισμός, η θρησκεία και πολλά άλλα. Ο Όστερχαμελ επιλέγει σχεδιασμένα συνηθισμένα θέματα, συνδέσεις ανάμεσα σε διαφορετικά τμήματα της υδρογείου, κοινές εξελίξεις και παγκόσμιες διαδικασίες. Ωστόσο η επιχειρηματολογία και οι στοχασμοί του συγγραφέα επισκιάζουν γενικά τους ανθρώπους που ζούσαν στην εποχή για την οποία γράφει. Συχνά επίσης ιστορικές έρευνες ασχολούνται αποκλειστικά με το ευρύ περίγραμμα της ερμηνείας χωρίς να προσπαθούν να δείξουν πώς αυτό το περίγραμμα εκφράζεται στη ζωή και στις εμπειρίες των ανθρώπων της εποχής. Αυτό είναι ίσως κατανοητό σε ένα σύντομο εγχειρίδιο που στόχος του είναι να προετοιμάσει τους φοιτητές για εξετάσεις, αλλά ένα πιο εκτεταμένο έργο όπως το παρόν, που απευθύνεται πρώτα από όλα στον γενικό αναγνώστη, έχει ευτυχώς τον χώρο να παρουσιάσει τις λεπτομέρειες οι οποίες μεταδίδουν στον αναγνώστη το κλίμα της περιόδου μέσα από το μείγμα των ανοίκειων και οικείων στοιχείων της και στο μέτρο του εφικτού να αφήσει τους ανθρώπους εκείνης της περιόδου να μιλήσουν για τον εαυτό τους.

Αλλά, εξίσου φιλόδοξα έργα παγκόσμιας ιστορίας, που γράφτηκαν περίπου την ίδια περίοδο με το έργο του Όστερχαμελ, προσεγγίζουν με διαφορετικό τρόπο τον 19ο αιώνα, στη βάση της αντίληψης ότι ήταν η περίοδος κατά την οποία περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη η Ευρώπη ηγούνταν στον κόσμο και ασκούσε κυριαρχία σε άλλα τμήματα της υδρογείου. Ιστορικοί όπως ο αείμνηστος Κρις Μπέυλυ στο εντυπωσιακό έργο του *Η γέννηση του νεωτερικού κόσμου 1780-1914* (2004) και ο Τζον Ντάργουιν στην αριστοτεχνική έρευνά του για τις παγκόσμιες αυτοκρατορίες στο βιβλίο του *Μετά τον Ταμερλάνο* (2007) παρουσιάζουν με πλούτο συγκριτικών στοιχείων σε όλα σχεδόν τα πεδία, από το επίπεδο διαβίωσης μέχρι τα πολιτιστικά επιτεύγματα, ολόκληρο φάσμα πολιτισμών σε όλο τον κόσμο στις αρχές του 18ου αιώνα. Γύρω στο 1700 η Μογγολική Αυτοκρατορία στην Ινδία, η αυτοκρατορία των Τσιν στην Κίνα, οι μεγάλες προαποικιοκρατικές αυτοκρατορίες του Μπενίν και των γειτόνων του στην Αφρική, η Οθωμανική Αυτοκρατορία και άλλα κράτη ήταν χονδρικά ισοδύναμες με την Ευρώπη. Το 1815 αυτό δεν ίσχυε πια. Η Ευρώπη είχε περάσει μπροστά, όχι λόγω της εγγε-

νούς ανωτερότητάς της, όπως υποστηρίζουν μερικοί ιστορικοί, κυρίως ο Νάιαλ Φέργκιουσον στη γενική μελέτη του *Πολιτισμός* (2011), αλλά λόγω συγκεκριμένων ιστορικών περιστάσεων. Η Ευρώπη διατήρησε και επέκτεινε το πλεονέκτημά της σε πολλά μέτωπα μέχρι τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα, μολονότι στη συνέχεια, όπως θα δούμε, αυτό το πλεονέκτημα δεχόταν όλο και μεγαλύτερη επίθεση. Ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος το αμφισβήτησε, ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος το κατέστρεψε διαλύοντας με τη λήξη του τις παγκόσμιες ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες. Αυτή η παγκόσμια ηγεμονία είναι ο κύριος λόγος για τον οποίο θεωρούμε την περίοδο από το 1815 έως το 1914 διακριτή και με νόημα περίοδο της ευρωπαϊκής ιστορίας. Σε όλο το παρόν βιβλίο θα τονίζουμε επανειλημμένα το παγκόσμιο πλαίσιο και θα εισάγουμε στην αφήγηση γεγονότα και διαδικασίες σε άλλες ηπείρους ως τρόπο που μας βοηθάει να εξηγήσουμε τι συνέβαινε στην Ευρώπη στη διάρκεια αυτών των δεκαετιών.

Η παγκόσμια ιστορία σημαίνει επίσης *διεθνική* ιστορία. Πολλές ιστορίες της Ευρώπης αποτελούνταν από ξεχωριστές σε μεγάλο βαθμό αφηγήσεις των διάφορων εθνικών ιστοριών. Το έργο του Άρθουρ Γκραντ και του Χάρολντ Τέμπερλεϋ *Η Ευρώπη τον 19ο αιώνα* (1927), καθώς και το έργο του Γουίλιαμ Σίμπσον και του Μάρτιν Τζόουνς *Ευρώπη 1783-1914*, που έχει ξεχωριστά κεφάλαια για τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ιταλία, τη Ρωσία και την αυτοκρατορία των Αψβούργων, υπάγονται σε αυτή την κατηγορία. Το έργο του Γερμανού {xvii} ιστορικού Μίχαελ Ζάλεβσκι *Ιστορία της Ευρώπης* (2000) έχει υπότιτλο *Κράτη και έθνη από τον αρχαίο κόσμο μέχρι σήμερα* και παρουσιάζει μια σειρά ιστοριών επιμέρους χωρών και τις μεταξύ τους σχέσεις. Αυτό σημαίνει ότι ο αναγνώστης χάνει σε μεγάλο βαθμό από την οπτική του το τι ένωνε την Ευρώπη ως σύνολο, τι κοινό είχαν αυτές οι χώρες ή ποιες ευρύτερες διαδικασίες τις επηρέαζαν. Η σειρά *Oxford History of Modern Europe*, που έχει αρχίσει εδώ και καιρό και δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη, υιοθετεί παρόμοια προσέγγιση, με τον κάθε τόμο αφιερωμένο σε μία χώρα, με εξαίρεση τέσσερις τόμους που καλύπτουν τις σχέσεις ανάμεσα στις ευρωπαϊκές χώρες σε διαφορετικές περιόδους. Εντούτοις η Ευρώπη δεν ήταν μόνο μια συνάθροιση επιμέρους κρατών, αλλά είχε επίσης μια καθορισμένη ύπαρξη ως συλλογική οντότητα, όπως ελπίζω ότι θα δείξει το παρόν βιβλίο. Δεν ήταν μια γεωγραφική περιοχή. Ιδίως τα ανατολικά σύνορα της Ευρώπης ήταν ασαφή και δύσκολα προσδιορίσιμα, ενώ τα κοινωνικά και πολιτισμικά όρια της Ευρώπης θόλωσαν μέσω της μαζικής μετανάστευσης σε άλλα μέρη του κόσμου. Με αυτή την αίρεση, είναι μάλλον καλύτερο να θεωρούμε την Ευρώπη κοινωνική, οικονομική, πολιτική και πολιτισμική περιοχή με πολλά κοινά χαρακτηριστικά, η οποία εκτείνεται από τη Βρετανία και την Ιρλανδία στη δύση μέχρι τη Ρωσία και τα Βαλκάνια στην ανατολή.

Υιοθετώντας μια όσο το δυνατόν περισσότερο διεθνική προσέγγιση, ακολουθώ συνειδητά τα βήματα του λόρδου Άκτον, του ιδρυτή της σειράς

Cambridge Modern History στο τέλος του 19ου αιώνα. Στο σχέδιό του για αυτό το φιλόδοξο εγχείρημα, ο Άκτον έλεγε στους συνεργάτες του:

Η οικουμενική ιστορία δεν είναι το άθροισμα των επιμέρους ιστοριών και οφείλουμε να την αντιλαμβανόμαστε πρώτα από όλα στη διακριτή ουσία της ως Αναγέννηση, Μεταρρύθμιση, Θρησκευτικοί Πόλεμοι, Απόλυτη Μοναρχία, Επανάσταση, κλπ. Αρκετές χώρες μπορεί να συμβάλλουν ή να μη συμβάλλουν στην τροφοδότηση του κύριου ρεύματος... [αλλά] οφείλουμε να μη διασκορπίζουμε την προσοχή αντιμετωπίζοντας την Πορτογαλία, την Τρανσυλβανία, την Ισλανδία κατά τον ίδιο τρόπο που αντιμετωπίζουμε τη Γαλλία και τη Γερμανία... Το σχέδιό μου είναι να υπερβούμε την απλή παράθεση εθνικών ιστοριών τη μία δίπλα στην άλλη και να υιοθετήσουμε, στον βαθμό που αυτό είναι δυνατό, ό,τι είναι εξωεδαφικό και οικουμενικό.

Ο Άκτον πέθανε πριν να μπορέσει να πραγματοποιήσει το φιλόδοξο σχέδιό του και όταν τελικά άρχισε να εκδίδεται η σειρά *Cambridge Modern History* υπό την ευθύνη του πιο αποτελεσματικού αλλά με λιγότερη φαντασία σερ Αντόλφους Γουάρντ, αυτή υιοθέτησε σε μεγάλο βαθμό την κατά χώρες προσέγγιση αντανακλώντας έντονα τη βασισμένη στο έθνος αντίληψη της νεότερης γενιάς των ιστορικών στην αλλαγμένη πολιτική και πολιτιστική ατμόσφαιρα της Ευρώπης στην οποία ζούσαν. Μόνο με την πτώση του κομμουνισμού, τη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε μεγάλο μέρος της ανατολικής Ευρώπης και την ανανεωμένη πορεία της παγκοσμιοποίησης επανεμφανίστηκε η δυνατότητα να γραφτεί μια πραγματική ευρωπαϊκή ιστορία. Ωστόσο δεν είναι πλέον εφικτό να την εξισώνουμε, όπως προσπάθησαν να κάνουν ο Γκραντ και ο Τέμπερλεϋ και άλλοι, με την ιστορία των εθνικών πολιτικών και των διεθνών σχέσεων. Το αργότερο από τη δεκαετία του 1970 η ιστορική έρευνα επέκτεινε το πεδίο της περιλαμβάνοντας τελικά σχεδόν κάθε πλευρά της ανθρώπινης δραστηριότητας στο παρελθόν. Ήδη στις αρχές της δεκαετίας του 1960 το έργο του Χόμπσμπωουμ *Η εποχή των επαναστάσεων* περιλάμβανε κεφάλαια για τη θρησκεία, την ιδεολογία, την επιστήμη, τις τέχνες, την οικονομία και πολλά άλλα. Στη συνέχεια η ιστορική έρευνα επέκτεινε ακόμη περισσότερο το πεδίο της, όπως δείχνει ο κατάλογος των θεμάτων τα οποία πραγματεύεται ο Όστερχαμελ, ενώ προσφάτως περιέλαβε την ιστορία του τοπίου και του περιβάλλοντος. Ο Χόμπσμπωουμ κατάφερε να συνδέσει τα θέματά του μεταξύ τους μέσω μιας κυρίαρχης αφήγησης, η οποία τοποθετούσε στον πυρήνα της την ανάπτυξη και την καθοριστική επιρροή του καπιταλισμού. Όμως στις αρχές του 21ου αιώνα, περίοδο κατά την οποία οι μεγάλες αφηγήσεις έχουν περιπέσει σε ανυποληψία, οι ιστορικοί δεν έχουν πια αυτό το πλεονέκτημα. Το περισσότερο που μπορούν να κάνουν είναι να χαράσσουν «γραμμές εξέλιξης», όπως λέει ο Τιμ Μπλάνινγκ.

Δύο κύριες γραμμές εξέλιξης τις οποίες εντοπίζει ο Μπλάνινγκ για την πε-

ρίοδο 1648-1815, «η αδυσώπητη πορεία του κράτους προς την ηγεμονία» και «η εμφάνιση ενός νέου είδους πολιτισμικού χώρου, της δημόσιας σφαίρας», συνεχίστηκαν στη διάρκεια του 19ου αιώνα. Η επέκταση και η κυριαρχία την οποία εξασφάλισαν ήταν σχεδόν αδιανόητες τον 18ο αιώνα. Οι κρατικές δομές της Ευρώπης της Παλινόρθωσης, οι οποίες αναδύθηκαν το 1815, θα εξακολουθούσαν από μερικές απόψεις να είναι οικείες στους ανθρώπους που κατοικούσαν στην ήπειρο τριάντα χρόνια νωρίτερα, παρότι τα επιφαινόμενα ήταν από πολλές απόψεις απατηλά. Η ισχύς και η διεισδυτικότητα του κράτους ήταν ακόμη σχετικά περιορισμένες. Η λαϊκή συμμετοχή στην πολιτική παρέμενε ελάχιστη, παρά την πρόσφατη έντονη συμμετοχή των μαζών στη Γαλλική Επανάσταση. Η δημόσια σφαίρα εξακολουθούσε να περιορίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό σε ένα μικρό στρώμα μορφωμένων και καλλιεργημένων ανθρώπων και στους θεσμούς τους, από τα περιοδικά μέχρι τα καφενεία ή τις λέσχες ανάγνωσης. Όμως μέχρι το 1914 το κράτος είχε μετασχηματιστεί. Από τη μια μεριά καθιερώθηκε το καθολικό δικαίωμα ψήφου των ανδρών και σε μερικές χώρες της ηπείρου ακόμη και το δικαίωμα ψήφου των γυναικών και υπήρχε άμεση λαϊκή συμμετοχή στη διαμόρφωση της εθνικής, περιφερειακής και τοπικής πολιτικής κυρίως μέσω των οργανωμένων πολιτικών κομμάτων. Από την άλλη ο έλεγχος τον οποίο μπορούσε να ασκεί το κράτος στους πολίτες του είχε διευρυνθεί σε μεγάλο βαθμό σε πεδία που κάλυπταν το φάσμα από την παιδεία και την υγεία μέχρι τη στρατιωτική θητεία και την κοινωνική πρόνοια.

Οι συνδεδεμένες μεταξύ τους διαδικασίες της βελτίωσης των επικοινωνιών και της ανάπτυξης της οικονομίας, τις οποίες περιγράφει ο Μπλάνινγκ, επιταχύνθηκαν τον 19ο αιώνα πολύ περισσότερο από ό,τι θα μπορούσε να φανταστεί κάποιος τον 18ο αιώνα. Το 1815 ο σιδηρόδρομος, ο τηλεγράφος, το ατμόπλοιο και η φωτογραφία μόλις είχαν αρχίσει να διαφαίνονται στον ιστορικό ορίζοντα. Το 1914 η Ευρώπη έμπαινε στην εποχή του τηλεφώνου, των μηχανοκίνητων οχημάτων, του ραδιοφώνου και του κινηματογράφου. Το 1815 ήμασταν ακόμη στην εποχή της νευτώνειας κατανόησης του σύμπαντος, της αναπαραστατικής τέχνης και της κλασικής μουσικής. Το 1914 ο Αινσταϊν είχε αναπτύξει τη θεωρία της σχετικότητας, ο Πικάσο είχε ζωγραφίσει κυβιστικά έργα, ο Σαϊνμπεργκ είχε συνθέσει τα πρώτα έργα ατονικής μουσικής. Η Ευρώπη έμπαινε επίσης στην εποχή του πολυβόλου, του τανκς, του υποβρυχίου και του καταδιωκτικού αεροπλάνου. Ο πρώτος από αέρος βομβαρδισμός του εχθρού καταγράφηκε το 1911 στη διάρκεια της ιταλικής εισβολής στη Λιβύη και τα πρώτα ευρωπαϊκά στρατόπεδα συγκέντρωσης δημιουργήθηκαν από τους Βρετανούς στη Νότια Αφρική και από τους Γερμανούς στη Νοτιοδυτική Αφρική (Ναμίμπια). Αυτές οι εξελίξεις, οι οποίες προμήνυαν το τεράστιο μέγεθος της βίας και των καταστροφών κατά το πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα, μας προειδοποιούν να μην αντιμετωπίζουμε τον 19ο αιώνα με τον τρόπο που τον αντιμετωπίζουν οι περισ-

σότεροι σύγχρονοί του ως εποχή γραμμικής προόδου και δυνατοτήτων βελτίωσης. Η πρόοδος είχε το τίμημά της και την περίοδο που ακολούθησε, από το 1914 έως το 1949, αυτό το τίμημα ήταν τεράστιο για την Ευρώπη, όπως δείχνει ο Ίαν Κέρσω στο έργο του *Στην κόλαση των δύο πολέμων, Ευρώπη 1914-1949*, που είναι ο επόμενος τόμος σε αυτή τη σειρά.

Το έργο του Μπλάνινγκ τελειώνει με μια ζοφερή παρατήρηση για τις συνθήκες ζωής της μεγάλης πλειοψηφίας των Ευρωπαίων, καθώς οι απαρχές της βιομηχανίας και οι επιπτώσεις της ταχείας ανάπτυξης του πληθυσμού επέφεραν «ένα νέο είδος φτώχιας [...] όχι έναν ξαφνικό λιμό, πανούκλα ή πόλεμο αλλά μια διαρκή κατάσταση υποσιτισμού και υπανάπτυξης». Πράγματι τον 19ο αιώνα η Ευρώπη ήταν σχετικά απαλλαγμένη από μεγάλους λιμούς, λοιμούς και πολέμους, κι ένα καθήκον αυτού του βιβλίου είναι να εξηγήσει το γιατί. Όπως και σε πολλές άλλες πλευρές αυτής της περιόδου, η αλλαγμένη σχέση της Ευρώπης με τον υπόλοιπο κόσμο ήταν σημαντικός καθοριστικός παράγοντας. Υπήρξαν λιμοί, ιδίως στην Ιρλανδία, στις σκανδιναβικές χώρες και στη Ρωσία, καθώς και λοιμοί με τη μορφή περιοδικών ξεσπασμάτων χολέρας που σάρωναν την ήπειρο, αλλά δεν ήταν ούτε τόσο συχνοί ούτε τόσο καταστροφικοί όσο σε προηγούμενες εποχές και στο τέλος του αιώνα είχαν εξαφανιστεί σε μεγάλο βαθμό από την Ευρώπη.

Όστούσο αυτό δεν σήμαινε ότι μαζί τους εξαφανίστηκαν οι κοινωνικές, οικονομικές και άλλες μορφές ανισότητας. Σε όλο αυτό το βιβλίο παρουσιάζονται μεταβαλλόμενες οι μορφές της ανισότητας τον 19ο αιώνα, με τις παλιότερες μορφές, όπως η δουλοπαροικία, να δίνουν τη θέση τους σε νεότερες μορφές, όπως η μισθωτή εργασία στο εργοστάσιο. Μπορούμε να θεωρήσουμε τον 19ο αιώνα ως την κατεξοχήν εποχή της χειραφέτησης, με την απόκτηση περισσότερων δικαιωμάτων από εκατομμύρια ανθρώπους, στους οποίους περιλαμβάνονταν από πολλές βασικές απόψεις η πλειοψηφία του αγροτικού πληθυσμού, οι γυναίκες και οι θρησκευτικές μειονότητες, κυρίως οι Εβραίοι, και αυτό το βιβλίο θα διερευνήσει λεπτομερώς αυτές τις τεράστιες αλλαγές και τον τρόπο με τον οποίο συντελέστηκαν. Όμως η ισότητα και η χειραφέτηση εξασφαλίστηκαν μόνο εν μέρει και υπό όρους, όπως θα έδειχναν τα χρόνια μετά το 1914, και η περιγραφή των περιορισμών τους οποίους βίωναν οι άνθρωποι στη διαδικασία της απελευθέρωσης είναι επίσης κεντρικό καθήκον για τον ιστορικό που γράφει για τον 19ο αιώνα στην Ευρώπη.

Οι συζητήσεις και οι διαμάχες για την ανισότητα κατείχαν κεντρική θέση στην ευρωπαϊκή πολιτική του 19ου αιώνα. Βασιζόμενοι στην κληρονομιά των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης, όλο και περισσότεροι πολιτικοί στοχαστές και δρώντες άρχισαν να συλλαμβάνουν και να προσπαθούν να εφαρμόσουν τρόπους και μέσα για να ξεπεραστούν οι ανισότητες τις οποίες παρατηρούσαν γύρω τους. Οι προτεινόμενες λύσεις κάλυπταν όλο το φάσμα από τον αριστο-

κρατικό πατερναλισμό και την αντίληψη του *noblesse oblige*¹ στο ένα άκρο μέχρι την προσπάθεια των αναρχικών να καταστρέψουν το κράτος στο άλλο άκρο. Ο σοσιαλισμός, ο φιλελευθερισμός, ο κομμουνισμός, ο εθνικισμός και πολλά άλλα δόγματα έδιναν προτεραιότητα στη μία ή στην άλλη μέθοδο για την απελευθέρωση των ανθρώπων από τον ζυγό της καταπίεσης και της εκμετάλλευσης ανάλογα με το πώς όριζαν αυτόν τον ζυγό. Όσοι έδιναν προτεραιότητα στη σταθερότητα και την ιεραρχία, τουλάχιστον οι περισσότεροι από αυτούς, αντιλαμβάνονταν ότι δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν μένοντας απλώς προσκολλημένοι στην παλιά τάξη πραγμάτων και έτσι συμμετείχαν και αυτοί στη μεγάλη διαμάχη για την ανισότητα. Οι θρησκείες παρείχαν πλήθος απαντήσεων σε προβλήματα που είχαν τις ρίζες τους στον εδώ κόσμο ή υποστήριζαν τη διαφυγή από αυτόν. Το κοινό στοιχείο όλων αυτών των πολυάριθμων και διαφορετικών ρευμάτων σκέψης ήταν η επιθυμία να αποκτήσουν ισχύ για να τη χρησιμοποιήσουν προκειμένου να εφαρμόσουν τις ιδέες τους. Έτσι ενώ ο Τιμ Μπλάνινγκ δίνει στην ιστορία της Ευρώπης από το 1648 έως το 1815 τον τίτλο *Η επιδίωξη της δόξας*, εννοώντας τις προτεραιότητες των κυρίαρχων πολιτικών ελίτ της εποχής, αυτό το βιβλίο έχει τον τίτλο *Η επιδίωξη της ισχύος*.

Η επιδίωξη της ισχύος διαπότισε την ευρωπαϊκή κοινωνία του 19ου αιώνα. Τα κράτη προσπαθούσαν να αποκτήσουν παγκόσμια ισχύ, οι κυβερνήσεις επιδίωκαν αυτοκρατορική ισχύ, οι ένοπλες δυνάμεις οικοδομούσαν τη στρατιωτική ισχύ τους, οι επαναστάτες συνωμοτούσαν για να πάρουν την εξουσία, τα πολιτικά κόμματα αγωνίζονταν για να ανέβουν στην εξουσία, οι τραπεζίτες και οι βιομήχανοι πάλευαν για οικονομική ισχύ, οι δουλοπάροικοι και οι επίμορτοι αγρότες απελευθερώνονταν βαθμιαία από την αυθαίρετη εξουσία την οποία ασκούσαν πάνω τους οι γαιοκτήμονες αριστοκράτες. Η κεντρική κοινωνική διαδικασία του αιώνα, η χειραφέτηση μεγάλων τμημάτων των καταπιεσμένων από την εξουσία των καταπιεστών τους, βρήκε την πιο διαδεδομένη έκφρασή της στη χειραφέτηση των γυναικών από τη φυλάκισή τους σε ένα πλέγμα νόμων, εθίμων και συμβάσεων που τις υπέτασσε στην εξουσία των ανδρών. Όπως οι φεμινίστριες πάλευαν για ισότητα ενώπιον του νόμου, έτσι στον νέο κόσμο της βιομηχανίας τα εργατικά συνδικάτα απεργούσαν με στόχο να αποκτήσουν μεγαλύτερη ισχύ στον καθορισμό των μισθών και των συνθηκών εργασίας, οι μοντερνιστές καλλιτέχνες αμφισβητούσαν την ισχύ των Ακαδημιών και οι μυθιστοριογράφοι έγραφαν έργα με κεντρικό θέμα τους αγώνες για ισχύ εντός της οικογένειας και άλλων κοινωνικών θεσμών.

Η κοινωνία του 19ου αιώνα ενίσχυσε την εξουσία της πάνω στη φύση. Οι κυβερνήσεις απέκτησαν τη δύναμη να αποτρέπουν ή να μειώνουν την πείνα και

---

1. Η αντίληψη ότι όποιος κατέχει τίτλο ευγενείας πρέπει να συμπεριφέρεται αναλόγως και να εκπληρώνει κοινωνικές υποχρεώσεις. (Σ.τ.Μ)

τις φυσικές καταστροφές, όπως πυρκαγιές και πλημμύρες, οι ερευνητές γιατροί στράφηκαν στα εργαστήριά τους για να εξουσιάσουν τις ασθένειες, μηχανικοί και πολεοδόμοι έκαναν έργα για τη διευθέτηση της κοίτης των ποταμών, αποξήραιναν έλη, έδιωχναν τα άγρια ζώα από διάφορες περιοχές και απονίλωναν δάση, οικοδομούσαν πόλεις, κατασκεύαζαν σιδηροδρομικές γραμμές και δίκτυα αποχέτευσης, πλοία και γέφυρες για να επεκτείνουν την εξουσία της ανθρωπότητας πάνω στη φύση, ενώ επιστήμονες και μηχανικοί ανακάλυψαν και εκμεταλλεύτηκαν νέες πηγές ενέργειας, από τον ατμό μέχρι τον ηλεκτρισμό, από τον μηχανοκίνητο αργαλειό μέχρι τη μηχανή εσωτερικής καύσης. Η ισχύς μπορούσε να είναι τυπική ή άτυπη, να ασκείται μέσω βίας ή πειθούς, να είναι συναινετική ή πλειοψηφική, να έχει οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική, πολιτική, θρησκευτική, οργανωτική ή κάποια άλλη μορφή. Όσο προχωρούσε ο 19ος αιώνας, οι άνθρωποι έδιναν όλο και μεγαλύτερη προτεραιότητα στην ισχύ έναντι της δόξας, της τιμής και παρόμοιων αξιών που ήταν κυρίαρχες στη διάρκεια των περισσότερων αιώνων πριν από το 1815. Στο τέλος του 19ου αιώνα εμφανίστηκε μια νέα εννοιολόγηση της ισχύος με φυλετικούς όρους, καθώς οι Ευρωπαίοι κατέληξαν να θεωρούν πως η ηγεμονία τους σε μεγάλο μέρος του υπόλοιπου κόσμου αποδείκνυε την ανωτερότητά τους έναντι των κατοίκων του υπόλοιπου κόσμου. Το πώς και γιατί διαμορφώθηκε αυτή η κατάσταση και το πώς οι σχέσεις ισχύος εντός της Ευρώπης επηρέαζαν και επηρεάζονταν από τις ταχέως μεταβαλλόμενες σχέσεις ισχύος ανάμεσα στην Ευρώπη, την Ασία, την Αφρική και άλλα μέρη της υδρογείου είναι θέματα που κατέχουν κεντρική θέση σε αυτό το βιβλίο.

Το βιβλίο διαιρείται σε οκτώ κεφάλαια, από τα οποία το καθένα υποδιαιρείται σε δέκα υποκεφάλαια. Τα κεφάλαια 1, 3, 7 και 8 πραγματεύονται κυρίως την πολιτική ιστορία, τα κεφάλαια 2 και 4 την κοινωνική και οικονομική ιστορία και τα κεφάλαια 5 και 6 την πολιτιστική ιστορία με την ευρεία έννοια. Το πρώτο κεφάλαιο ασχολείται με την ιστορία της ευρωπαϊκής πολιτικής από την τελική ήττα του Ναπολέοντα το 1815 μέχρι τις τελευταίες μετασεισμικές δονήσεις των επαναστάσεων του 1830. Το τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζει την ιστορία μέχρι τις επαναστάσεις του 1848 και τα επακόλουθά τους στα γεμάτα συγκρούσεις και ασταθή χρόνια μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1870. Το έβδομο κεφάλαιο εξετάζει πώς αντέδρασαν τα ευρωπαϊκά κράτη στην αυξανόμενη πρόκληση της δημοκρατίας την περίοδο από το 1871 έως το 1914. Το όγδοο και τελικό κεφάλαιο ασχολείται με το πώς στην εποχή του ιμπεριαλισμού η Ευρώπη υπέταξε, έστω και εν μέρει, τα περισσότερα άλλα μέρη της υδρογείου, καθώς και με τις καταστροφικές επιπτώσεις τις οποίες είχε αυτή η κυριαρχία στην ίδια την Ευρώπη με το ξέσπασμα του Α΄ παγκόσμιου πολέμου. Ανάμεσα από τις πρώτες δύο, χρονολογικά προσδιορισμένες αφηγήσεις υπάρχει ένα κεφάλαιο για την εξέλιξη της ευρωπαϊκής οικονομίας και κοινωνίας

από το 1815 έως το 1848, μολονότι η πλήρης κάλυψη της βασικής αλλαγής που συντελέστηκε αυτή την περίοδο, δηλαδή της χειραφέτησης των δουλοπαροίκων σε πολλά μέρη της ευρωπαϊκής ηπείρου, απαιτεί να παρακολουθήσουμε μερικές εξελίξεις στον αγροτικό κόσμο μέχρι το 1914. Το τέταρτο κεφάλαιο πραγματεύεται τις σημαντικές δομές της ευρωπαϊκής κοινωνίας και οικονομίας ύστερα από τα μέσα του αιώνα και τις δραστικές αλλαγές τις οποίες γνώρισαν αυτή την περίοδο. Το κεφάλαιο 5 καλύπτει ολόκληρο τον αιώνα αναλύοντας την προσπάθεια της κοινωνίας να επιβάλει την τάξη και τον έλεγχο πάνω στη φύση, από τα άγρια δάση, τα ποτάμια και τα όρη της ηπείρου μέχρι την πάλη για κυριαρχία πάνω στην ανθρώπινη φύση στις πολυάριθμες μορφές έκφρασής της. Το έκτο κεφάλαιο αντιπαραβάλλει τον 19ο αιώνα ως εποχή του συναισθήματος με την εποχή της λογικής που είχε προηγηθεί, πραγματευόμενο τις ποικίλες εκδηλώσεις του ανθρώπινου πνεύματος, της θρησκείας, των πεποιθήσεων, της κουλτούρας, της παιδείας και των αντιλήψεων για την ίδια την ανθρωπότητα που είχαν αυτό το κοινό θεμελιώδες χαρακτηριστικό.

Για να τονίσει την ανθρώπινη διάσταση αυτής της ιστορίας, το κάθε κεφάλαιο αρχίζει με την ιστορία της ζωής ενός ατόμου του οποίου οι πεποιθήσεις και οι εμπειρίες θέτουν πολλά ζητήματα τα οποία αναλύει το οικείο κεφάλαιο. Το καθένα από αυτά τα οκτώ άτομα προέρχεται από μια διαφορετική χώρα και από αυτά τα άτομα τα τέσσερα είναι γυναίκες και τα τέσσερα είναι άνδρες. Αυτή η ισορροπία είναι σχεδιασμένη. Οι γυναίκες αποτελούσαν πάνω από το ήμισυ του ευρωπαϊκού πληθυσμού αυτή την περίοδο, όπως σε όλες σχεδόν τις άλλες περιόδους της ιστορίας. Εξίσου σημαντικό είναι ένα άλλο θεμελιώδες γνώρισμα της περιόδου, συγκεκριμένα το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των Ευρωπαίων, ακόμη και τις παραμονές του Α΄ παγκόσμιου πολέμου, ζούσαν στην ύπαιθρο και εξασφάλιζαν τα προς το ζην από αυτήν. Στα ιστορικά έργα για την Ευρώπη του 19ου αιώνα, ιδίως σε εκείνα που δομούνται γύρω από την άνοδο της βιομηχανικής κοινωνίας, οι χωρικοί, οι αγρότες και γαιοκτήμονες κατέχουν συχνά περιθωριακή θέση, αλλά μου φαίνεται θεμελιακά λανθασμένο να υπάγουμε αυτά τα εκατομμύρια στην «ηλιθιότητα της αγροτικής ζωής», όπως έλεγε ο Μαρξ, ή να τα παρουσιάζουμε απλώς ως θύματα της ιστορικής αλλαγής.

Αυτό το βιβλίο είναι δομημένο έτσι ώστε να διαβάζεται από την αρχή μέχρι το τέλος. Συμβουλευώ όλους όσους θέλουν να το χρησιμοποιήσουν ως έργο αναφοράς να ανατρέχουν στο ευρετήριο. Σύμφωνα με τον συνολικό τύπο αυτής της σειράς των βιβλίων, δεν υπάρχουν υποσελίδιες σημειώσεις ή σημειώσεις στο τέλος του βιβλίου. Όπως σε οποιοδήποτε συνθετικό έργο αυτού του είδους, ο συγγραφέας στηρίζεται κυρίως στα έργα άλλων. Η όποια πρωτοτυπία του παρόντος βιβλίου αφορά τα επιχειρήματα και τις ερμηνείες, καθώς και το εύρος και την παρουσίαση των θεμάτων που πραγματεύεται. Ελπίζω πως πολ-

λοιί άλλοι ιστορικοί των οποίων τις εξειδικευμένες έρευνες και τα έργα τους ληλατώ θα με συγχωρήσουν που δεν αναφέρομαι ρητά στο έργο τους. Ωστόσο ας μου επιτραπεί να αναφέρω τις πηγές των βιογραφιών με τις οποίες αρχίζει το κάθε κεφάλαιο (πλήρεις λεπτομέρειες στη Βιβλιογραφία στις σσ. 831-838): *The Diary of a Napoleonic Foot Soldier*, επιμ. Marc Raeff (Νέα Υόρκη, 1991), σσ. 1-3· *A Life under Russian Serfdom*, μτφρ. και επιμ. Boris B. Gorshkov (Βουδαπέστη, 2005), σσ. 85-8· Máire Cross – Tim Gray, *The Feminism of Flora Tristan* (Οξφόρδη, 1992) και *The London Journal of Flora Tristan*, μτφρ. και επιμ. Jean Hawkes (Λονδίνο, 1992), σσ. 169-71· Hermynia zur Mühlen, *The End and the Beginning*, μτφρ. και επιμ. Lionel Gossman (Καίμπριτζ, 2010), σσ. 274-7· Wendy Bracewell, *Orientalisms* (Βουδαπέστη, 2009), σσ. 355-8, καθώς και σσ. 143 και 489· Brita K. Stendhal, *The Education of a Self-Made Woman* (Λιούιστον, Νέα Υόρκη, 1994), σσ. 444-7· Martin Pugh, *The Pankhursts* (Λονδίνο, 2001), σσ. 537-40· Ivor N. Hume, *Belzoni* (Σάρλοτσβιλ, Βιρτζίνια), σσ. 626-9. Άλλες μακροσκελείς παραθέσεις προέρχονται από πρωτότυπες πηγές, με εξαίρεση τα παραθέματα στις σελίδες 426 (Dirk Blasius, *Der verwaltete Wahnsinn* [Φρανκφούρτη, 1980]), 429-31 (Andrew Scull, *The Most Solitary of Afflictions* [Λονδίνο, 1988]), 576-7 (F. S. L. Lyons, *Charles Stewart Parnell* [Λονδίνο, 1977]), 605 (Hartmut Poggevon Strandmann, «Domestic Origins of Germany's Colonial Expansion under Bismarck», *Past and Present*, Φεβρουάριος 1969), 612 (Franco Venturi, *Roots of Revolution* [Λονδίνο, 1960]), 614 (Edvard Radzinsky, *Alexander II* [Νέα Υόρκη, 2005]) και 663 (Adam Hochschild, *King Leopold's Ghost* [Νέα Υόρκη, 1998]).

Άρχισα να γράφω αυτό το βιβλίο το 2009, αλλά οι καταβολές του ανάγονται πολύ νωρίτερα, στις δεκαετίες όπου δίδασκα την ιστορία της Ευρώπης του 19ου αιώνα σε διάφορα πανεπιστήμια, πριν να στραφούν τα ενδιαφέροντά μου στον 20ό αιώνα με τη μετακίνησή μου στο Καίμπριτζ το 1998. Ήμουν τυχερός που μπόρεσα να βασιστώ στις πολυάριθμες διαλέξεις μου για την ευρωπαϊκή ιστορία του 19ου αιώνα στο Πανεπιστήμιο Στέρλινγκ στη Σκωτία, στο Πανεπιστήμιο Κολάμπια στη Νέα Υόρκη, στο Πανεπιστήμιο Νόριτς της Ανατολικής Αγγλίας, στο Μπέρκμπεκ του Πανεπιστημίου του Λονδίνου και πιο πρόσφατα στο Κολέγιο Γκρέσαμ του Λονδίνου. Είμαι ευγνώμων στους φοιτητές που άκουσαν υπομονετικά τις απόψεις μου σε διαλέξεις και σεμινάρια σε όλα αυτά τα ιδρύματα και με βοήθησαν με τα σχόλιά τους να επιβεβαιώσω ή να αλλάξω τα επιχειρήματα και τη γενική προσέγγισή μου. Ένα τόσο ευρύ σχέδιο δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί σε τόσο σύντομο διάστημα χωρίς βοήθεια στην έρευνα και είμαι ιδιαίτερος ευγνώμων στους πρώην φοιτητές μου Daniel Cowling, Niamh Gallagher, Rachel Hoffman, Susie Lada και Georgie Williams που με προμήθευσαν με υλικά. Η Σχολή Ιστορίας του Πανεπιστημίου του Καίμπριτζ και το Κολέγιο Γούλφσον μού παρείχαν πολύτιμο χρόνο για γράψιμο

παραχωρώντας μου εκπαιδευτική άδεια το 2012, ενώ οι ανεξάντλητες πηγές και το εξυπηρετικό προσωπικό της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου ήταν σημαντική πηγή πληροφοριών για πολλά ζητήματα.

Πολλοί φίλοι και συνάδελφοι διάβασαν όλο το βιβλίο ή μέρος του, πρότειναν βελτιώσεις και διόρθωσαν λάθη μου. Ο Simon Winder στις εκδόσεις Penguin, εξαιρετος επιμελητής, πρότεινε πολλές βελτιώσεις. Οφείλω τεράστιο χρέος στη Rachel Hoffman για την προσεκτική ανάγνωση των κεφαλαίων 1, 3 και 6, στον David Motadel για τις πολλές διορθώσεις τις οποίες έκανε στα κεφάλαια 2, 4- 5, 7- 8, στην Joanna Bourke για τα διεισδυτικά σχόλιά της για το κεφάλαιο 5 και στον Tim Blanning, τη Lucy Riall και την Astrid Swenson για την πολύ χρήσιμη ανάγνωση ολόκληρου του χειρογράφου. Για τα εναπομείναντα λάθη η ευθύνη είναι όλη δική μου. Η Cecilia Mackay παρείχε ανεκτίμητη βοήθεια με την επιλογή των εικόνων, οι οποίες φωτίζουν τα ζητήματα που αναλύονται και την τοποθέτησή τους με βάση τη διαδοχή των κεφαλαίων. Οι πίνακες και οι φωτογραφίες που αναφέρονται στο κείμενο εντοπίζονται εύκολα στο διαδίκτυο για όποιον το επιθυμεί. Ο Andras Bereznay απέδειξε για άλλη μια φορά ότι είναι πολυμαθής και ενδιαφέρων χαρτογράφος. Ο Richard Mason υπήρξε επιμελής διορθωτής κειμένου διορθώνοντας πολλά λάθη και βοηθώντας να βελτιωθεί η αναγνωσιμότητα του κειμένου σε αρκετά σημεία. Η Christine Shuttleworth έκανε ένα εξαιρετικά περιεκτικό ευρετήριο. Ο Richard Duguid με υποχρέωσε ιδιαιτέρως επιβλέποντας τη διαδικασία της παραγωγής. Πολλά περίπλοκα προβλήματα ορθογραφίας παρέμειναν άλυτα, κυρίως η μεταγραφή των ρωσικών ονομάτων· επιλέξαμε τον παραδοσιακό τρόπο, εφόσον η πλειοψηφία των αναγνωστών δεν είναι εξοικειωμένη με το σύγχρονο σύστημα της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου. Στο μέτρο του δυνατού χρησιμοποιούμε τα πρωτότυπα ονόματα, για παράδειγμα Wilhelm και όχι William ή Franz αντί Francis, αλλά σε μερικές εξαιρετικές περιπτώσεις, κυρίως όσον αφορά τα ονόματα τσάρων, κάτι τέτοιο θα φαινόταν παράξενο, έτσι προτιμήσαμε την αγγλοποιημένη μορφή τους. Στην περίπτωση των τοπωνυμίων χρησιμοποιούμε τις ευρύτερα γνωστές ονομασίες εκείνης της εποχής, ενώ η σύγχρονη ονομασία τους δίνεται στο Ευρετήριο.

Τέλος νιώθω βαθιά υποχρεωμένος απέναντι στην Christine Corton, που αφιέρωσε χρόνο από τη δική της δουλειά για να ελέγξει τα τυπογραφικά δοκίμια, και στους γιους μας, Matthew και Nicholas, που με στήριζαν σε όλη τη μακρά διαδικασία κυκλοφορίας του βιβλίου.

Richard J. Evans
Καίμπριτζ, Μάιος 2016